

Delaktighet i praktiken

– söndagens huvudgudstjänst som utmaning och möjlighet

Tidsskrift för praktisk teologi
Nordic Journal of Practical Theology
Årgang 37. Nr. 2/2020
[s. 39-57]

Caroline Gustavsson, Docent, Institutionen för de Humanistiska och Samhällsvetenskapliga ämnenas didaktik, Stockholms universitet
caroline.gustavsson@hsd.su.se

Abstract

The aim of the following article is to analyze how employees in Asarums pastorate perceive that different aspects of inclusion in the Church of Sweden worship services are challenged, shaped and changed as a consequence of a two year project with the purpose of increasing people's inclusion. The theoretical understanding of inclusion is theoretically understood as a consequence of different and cooperative aspects.

The jointly defined activity is at the center of inclusion in the church service. The context and questions of power are a kind of condition. Of importance for people's participation are also formal as well as informal inclusion, interaction, safety, autonomy, commitment, and identification.

The result shows that the employees describe how several aspects have deepened during the project while others are perceived to be difficult to influence at all. Changes are primarily described among the employees themselves and not in the larger congregational context. Inclusion among the employees in the church service was far from obvious when the project started and came to require their time as well as commitment to an extent that could not be foreseen.

Nøkkelord: Delaktighet, Svenska kyrkans gudstjänst, deltagande

Svenska kyrkans huvudgudstjänst har inte idag, om någonsin, en självklar plats i människors liv. Asarums pastorat¹ utgör ett av flera och liknande exempel i Svenska

¹ Svenska kyrkan är indelad i territoriella församlingar, kontrakt och stift. Ett pastorat utgör ett pastoralt område som består av två eller flera församlingar. Inom pastoratet samordnas det ekonomiska ansvaret samt ansvaret för att församlingarna fullgör den grundläggande uppgiften att "föra gudstjänst, bedriva undervisning samt utöva diakoni och mission" (Kyrkoordningen, Andra avdelningen). Kyrkoordningen utgör Svenska kyrkans regelverk och föreskriver bland annat vilka moment som förväntas ingå i söndagens huvudgudstjänst. För varje församling ska det finnas en församlingsinstruktion som anger hur församlingen fullgör sin grundläggande uppgift.

Delaktighet i praktiken

kyrkan där antalet tillhöriga minskar för varje år, allt färre väljer att döpa sina barn, färre konfirmeras och ett färre antal människor väljer att delta i gudstjänstlivet (Församlingsinstruktionen, 2014). I Asarums pastorat är därtill ekonomin en utmaning och frågan hur man i framtiden ska kunna ta hand om tre stora kyrkobyggnader, är ständigt aktuell. Asarums pastorat utgör en del av Svenska kyrkan, Lunds stift och består av två församlingar: Asarums församling med ca 8000 medlemmar samt Ringamåla församling med ca 450 medlemmar (Församlingsinstruktionen, 2014). I mitten av pastoratet ligger Svängsta vars kyrkobyggnad i formell mening tillhör Asarums församling.

Mellan 2017-2019 beslöt pastoratet att arbeta aktivt för att vända trenden och finna former för att inbjuda fler människor till söndagens huvudgudstjänst. Församlingens satsning på gudstjänsten har av medarbetarna² själva benämnts ”gudstjänstprio” och det är också den benämning jag använder i det följande. Under projektet har jag varit knuten till Asarums pastorat som forskare för att följa, utmana och benämna församlingens arbete med gudstjänst.

Kyrkoherde Karin Elmlblad beskriver på pastoratets hemsida, gudstjänstprio som resultatet av en längtan, som en konsekvens av att satsningen blev ekonomiskt och praktiskt möjlig, men också som något ”livsnödvändigt om församlingarna i pastoratet ska arbeta utifrån kyrkoordinationen och vår församlingsinstruktion” (Asarums pastorat, 2017). Kyrkoherden beskriver de samtal som under flera år pågått kring gudstjänst och föranlett olika satsningar, men som då endast resulterat i att enskilda gudstjänster ”fått extra omsorg” och ”upplevts levande”. Mellan 2017-2019 är ambitionen istället att pröva vad som händer om man radikalt förändrar sättet att arbeta kring gudstjänst och vågar släppa taget om invanda mönster och strukturer.

I pastoratets gudstjänstprio har en önskan varit att öka människors upplevelse av delaktighet i huvudgudstjänsten. I detta arbete har förståelsen för innebörden av delaktighet varit att olika aspekter behöver samverka för en möjlig upplevelse av delaktighet i gudstjänsten. Aspekter av betydelse har till exempel förväntats vara den ”formella delaktigheten”, ”interaktion” och ”makt”, aspekter som presenteras närmare längre fram i denna artikel. Denna förståelse är resultatet av en studie där gudstjänstdeltagande körsångare stod i centrum och som redovisades 2016 (Gustavsson, 2016). Beslutet att ange denna utgångspunkt togs redan innan jag engagerades som följeforskare och efter att medarbetarna lyssnat till en föreläsning jag var inbjuden att hålla utifrån körstudien. Därefter engagerades jag som forskare och jag gavs då en möjlighet att pröva om de olika aspekterna fortsatt kan uppfattas vara av betydelse: om teorin så att säga fungerar i praktiken.

Syftet med följande artikel är att undersöka hur medarbetare i pastoratet uppfattar att olika aspekter av delaktighet utmanats, formats och förändrats i gudstjänstpraktiken, under det pågående förändringsarbetet för och med gudstjänsten i centrum.

² I detta sammanhang syftar ”medarbetare” på de anställda i en jämförelse med obetalda medlemmar i Svenska kyrkan som benämns ”ideella” eller ”församlingsbor”.

Forskningsfrågan i det följande är:

- Hur förhåller sig de anställda, i slutfasen av projektet, till de betydelsebärande aspekter av delaktighet som angav utgångspunkt för gudstjänstprio?

I det följande lyfts först några tidigare studier fram där delaktighet och gudstjänst i ett Svensk kyrkligt sammanhang har stått i fokus. Därefter presenteras studiens teoretiska utgångspunkt och det material som utgör underlag för analysen. Resultat och analys redovisas därefter och artikeln avslutas med en reflektion utifrån studiens resultat.

Tidigare studier

Inom det teologiskt- religionsvetenskapliga forskningsfältet går det att finna ett antal studier som diskuterat frågor kring delaktighet i Svenska kyrkans gudstjänst. Ninna Edgardh har på olika sätt bidragit till samtalet och också presenterat ett historiskt sammanhang för frågorna. Edgardh har bland annat visat att delaktighet blev ett nyckelord i de förändringar som Svenska kyrkan önskade genomföra genom arbetet med 1986 års Kyrkohandbok (Edgardh, 2010). Ambitionen i talet om delaktighet har framförallt varit att öka lekmannamedverkan, något bland andra Per Harling uppmärksammat (Harling, 1989).

I en studie från slutet av 1980-talet lyfter Caroline Krook fram en distinktion mellan att vara åskådare och delaktig i Svenska kyrkans gudstjänst (Krook, 1987). Krook beskriver å ena sidan en ”delaktighetens struktur” i enlighet med vilken t.ex. nattvarden betyder mycket och man helst firar mässa varje söndag. Å den andra sidan talar Krook om en ”åskådandets struktur” i enlighet med vilken nattvarden betyder lite eller ingenting och mässan delas då endast vid särskilda tillfällen.

I olika studier och texter om delaktighet och gudstjänst relateras begreppet ofta till samhörighet, gemenskap och relationer. Martin Modéus och Fredrik Modéus har genom åren skrivit kring det temat (Modéus, 2015; Modéus, 2005, 2013). Martin Modéus talar som exempel om ”kärlekens ömsesidiga relationer” till sig själv, till varandra och till Gud, vilka han menar skapar en förväntan om delaktighet (Modéus, 2005, s.26). På ett liknande sätt har Katarina Glas lyft fram betydelsen av att människor blir sedda, bekräftade och bemyndigade för att de ska vilja komma tillbaks till gudstjänstsammanhanget (Glas, 2006).

Martin Modéus menar att det finns olika betydelser av begreppet delaktighet och talar om att en samverkan av dessa skapar den kvalitet som utmärker delaktighet. Han benämner de olika betydelserna: praktisk-, representativ-, dialog-, perspektiv- och makt-delaktighet (Modéus, 2005, s.186ff). I en studie från 2014, visar Linda Vikdahl hur delaktighet i Svenska kyrkans gudstjänst ofta relaterar till en förväntan om normalitet och en förväntat kognitiv förmåga som kan sätta hinder i vägen för alla människors delaktighet (Vikdahl, 2014).

I de olika studierna används begreppet delaktighet på något olika sätt, men i huvudsak med en positiv klang och som ett slags normativ strävan. Jan Eckerdal utmanar denna normativa strävan i en bok från 2019 där han ger ”ett teologiskt bidrag till samtalet om delaktighet som möjlighet och problem i gudstjänsten” (Eckerdal,

Delaktighet i praktiken

2019, s.137). Eckerdals studie ger plats för en reflektion kring innebörden av liturgisk delaktighet och kring utmaningen att överbrygga glappet mellan kyrklig kultur och samtidskultur. I samma antologi redovisar jag en analys av vilken innebörd såväl medarbetare som församlingsbor i Asarums pastorat ger gudstjänst och intressefokus (Gustavsson, 2019).

I denna studie tar jag min utgångspunkt i den förståelse för begreppet delaktighet som jag själv fick möjlighet att utveckla under ett projekt om körsångares delaktighet i gudstjänsten och som redovisas i boken *Delaktighetens kris. Gudstjänstens pedagogiska utmaning* (Gustavsson, 2016).

Teori

Resultatet från studien av körsångare, gav utgångspunkt för en teoretisk förståelse för innebörden av begreppet delaktighet. Studien visar att delaktighet i gudstjänsten innebär att:

Den gemensamt definierade *aktiviteten* står i centrum för delaktighet i gudstjänsten. *Kontexten* och frågor om *makt* utgör ett slags villkor. Av betydelse för människors delaktighet är därtill en såväl *formell*- som *informell delaktighet, interaktion, trygghet, autonomi, engagemang* och *identitet* (Gustavsson, 2016, s.224).

Utgångspunkten i en förståelse för begreppet är således att delaktighet bygger på att aktiviteten eller det man kan benämna *intressefokus* är gemensamt definierat. Man är så att säga överens om kring varför man samlas. Därtill krävs en inbjudan, men också en vilja, till engagemang och ett utrymme för autonomi. Frågor kring makt utgör ett slags villkor vilket betyder att utrymmet att ställa frågor, diskutera och kommentera avgör en möjlig delaktighet. Utgångspunkten är därtill att en formell delaktighet ger en möjlighet att delta, men att man blir informellt delaktig först när man känner sig accepterad i det sociala sammanhang som praktiken utgör. Av betydelse är också att man självklart kan, vill och får interagera med de andra deltagarna och att man i relation till den sociala praktik som gudstjänsten utgör, kan och vill identifiera sig. Därtill krävs att man känner trygghet. Av betydelse för en möjlig delaktighet är också att deltagandet i den sociala praktiken bekräftas i de andra kontexter och sociala praktiker i vilka man ingår (Gustavsson 2016, 2018a). När resultatet redovisas i det följande presenteras varje delaspekt något närmare.

Metod och material

Arbetet för och med söndagens huvudgudstjänst, den så kallade gudstjänstprio, tog sin början i pastoratet våren 2017 och har därefter pågått fram till sommaren 2019 (se Gustavsson 2020). Grundtankarna i prioriteringen har bland annat varit att involvera alla verksamheter, grupper, åldrar och erfarenheter, ta vara på de tre kyrkornas lokala prägel och öka antalet medarbetare som tjänstgör på söndagar. Resurser i form av människor, arbetstid och pengar har samlats kring detta fokus och inneburit att andra delar av pastoratets arbete valts bort.

En praktisk konsekvens av satsningen är att samtliga medarbetare varit engagerade inför och medverkat i söndagens gudstjänst. I början av projektet arbetade medarbetarna varannan vecka men under det andra året av projektet arbetade man istället var tredje. Förberedelserna inför gudstjänsten är också något som hela arbetslaget engagerats i och man har samlats för att tillsammans läsa bibeltexter och fördela arbetsuppgifterna. Det förändrade sättet att arbeta har inneburit förändrade roller för såväl präster som musiker och övriga anställda men också inneburit att fler av de anställda, som tidigare endast funnits i verksamhet tillsammans med t.ex. barn och konfirmander, nu också arbetat inför och med gudstjänsten.

Under gudstjänstprio har medarbetarna arbetat med gudstjänstens liturgi och agenda. Man har prövat olika musikaliska uttryck och olika former för förbön och predikan. Medarbetarna har önskat att ge mer plats för tystnad och bön vilket i slutet av projektet inneburit att en förändrad agenda tagits i bruk där Kyrie och Gloria lyfts bort och syndabekännelsen ersätts av en överlåtelse.

Under arbetet med gudstjänstprio har de olika aspekterna av delaktighet som redovisades i teoriavsnittet, varit en utgångspunkt för medarbetarna. Den innebörd medarbetarna önskat ge gudstjänstens *intressefokus* har som exempel präglat samtal mellan medarbetarna och därefter också påverkat valet av psalmer och bönernas innehåll. Medarbetarna har som ett ytterligare exempel arbetat för att inbjuda deltagarna till en tydligare *informell delaktighet* genom att samtliga medarbetare tillsammans välkomnat vid dörren och därmed kunnat ”se” alla inför en gudstjänst.

Gudstjänstprio har utmanat frågor kring makt, autonomi och ansvar och är ett arbete som krävt mycket av medarbetarna internt, vilket i sig ger en förståelse för att den övriga församlingen när projektet avslutas ännu inte påverkats av arbetet i samma utsträckning. Arbetet i pastoratet har inneburit att makten förskjutits från präst, vaktmästare och musiker till en bland medarbetarna större grupp människor. Men samtidigt är det en fortsatt utmaning hur man ska engagera församlingens borna och ge dem såväl makt som ansvar och en känsla av autonomi.

Sedan hösten 2017 har jag följt arbetet som forskare. Forskningsprojektet ger exempel på en fältstudie och deltagarbaserad metod (Linde 2004; Cameron et.al 2010; Idestrom 2015). Projektet inspireras av aktionsforskning och ett sätt att se på forskning ”där man betonar att forskningsprocessen förutsätter närhet och engagemang” (Idestrom & Linde 2017, s. 5).

Pastoratet har under hela processen varit ansvarigt för att genomdriva det förändringsarbete som man initierat och jag som forskare har observerat, satt ord på och analyserat förändringsprocessen. Under forskningsprojektet har det funnits en referensgrupp som utgjort en slags länk mellan mig och pastoratet också under de perioder när jag inte själv varit på plats. Gruppen har utgjorts av sju anställda och ideella från de båda församlingarna i pastoratet.

Under två år har jag under mina sammanlagt sex besök i pastoratet observerat gudstjänster och möten med arbetslaget. Jag har intervjuat såväl anställda som ideella och gudstjänstdeltagare i anslutning till de gudstjänster jag delat. I slutet av projektet genomför jag också en enkät bland samtliga medarbetare, vilken utgör underlag för analysen i föreliggande artikel.

Delaktighet i praktiken

Enkäten besvarades enskilt och svaren skickades in skriftligt till undertecknad. I enkäten fick medarbetarna fritt utrymme att själva reflektera kring de olika aspekterna av delaktighet. Varje fråga inleddes med en kort beskrivning av aspektens innebörd utifrån den teoretiska förståelse för begreppet delaktighet som anger studiens utgångspunkt. De svarande fick därefter kommentera utifrån en slags övergripande fråga hurvida man uppfattat att den aktuella delaspekten är oförändrad, har förändrats eller saknar betydelse. Enkäten avslutades med frågan hur den svarande själv vill sammanfatta att delaktigheten utmanats, formats och förändrats i gudstjänstpraktiken sedan arbetet med gudstjänstprio påbörjades.

De medarbetare som besvarat enkäten är 14 till antalet och samtliga har givit sitt informerade samtycke till att delta i studien. Studien har prövats och godkänts av Etikprövningsnämnden i Sverige.

Materialet har med utgångspunkt i den tidigare redovisade teoretiska förståelsen för innebörden av delaktighet, varit föremål för en innehållsanalys. Varje enkät har analyserats var för sig och därefter i en jämförelse med varandra. Genomgående eller särskiljande teman i materialet har lyfts fram och redovisas i det följande. Utdrag ur de skriftliga svar som medarbetarna har givit frågorna presenteras som citat och i kursivstil nedan.

Resultat och analys

Medarbetarnas reflektioner kring de olika aspekterna av betydelse för delaktighet i gudstjänsten redovisas i det följande var för sig. En första inledande text presenterar den teoretiska förståelsen för innebörden av den aktuella delaspekten.

Gudstjänstprio är en satsning som i första hand kommit att engagera församlingens anställda. Den från början uttryckta önskan, att inbjuda väsentligt fler människor till en delaktighet i söndagens huvudgudstjänst, har när gudstjänstprio avslutas ännu inte infriats. Beskrivningarna av delaktighet i det följande handlar därför primärt om medarbetarnas egna upplevelser av sin egen delaktighet i gudstjänsten och hur de utifrån sina olika perspektiv uppfattar de ideellas delaktighet.

Formell delaktighet

Formellt delaktig och inbjuden till gudstjänst förväntas alla människor vara genom sitt deltagande och/eller sitt medlemskap i Svenska kyrkan. När medarbetarna ges möjlighet att reflektera kring denna aspekt framkommer dock att de uppfattar att församlingsbornas medvetenhet, om sin formella delaktighet i gudstjänsten, är långt ifrån självklar.

Jag tror att de flesta gudstjänstbesökarna inte ser sig som ”formellt delaktiga” mer än som just besökare, en gäst.

En av medarbetarna tror att orsaken till att människor fortsatt är medlemmar går att förstå som ett slags ”solidaritetshandling” jämförbar med ett medlemskap i andra välgörenhetsorganisationer.

Många bryr sig inte, kyrkoskatten dras från lönen och man är medlem för att man alltid varit det.

Man tror att de flesta församlingsbor ”inte har en aning om vad som finns för just dom”. Men när man som medarbetare å andra sidan själv vid olika tillfällen bemöter gudstjänstbesökare som ”förstagångsbesökare” glömmer man, påtalar någon, att många människor varit mycket i kyrkorummet genom t.ex. olika kyrkliga handlingar.

De känner redan att det är deras kyrka, men kanske inte alltid deras gudstjänst.

I reflektionerna kring den formella delaktigheten framkommer också en upplevd svårighet att kommunicera till människor att gudstjänsten är också deras. Genom livets skiften och mötet med kyrkliga handlingar så förändras, tror någon, den enskildes medvetenhet om sin formella delaktighet över tid. Det kan så att säga uppfattas vara självklart att delta i ett dop, konfirmation, bröllop eller en begravning men inte i något mellan dessa händelser.

Informell delaktighet

En *informell* delaktighet kräver att individen känner sig accepterad i det sociala sammanhang man deltar i. Det kan t.ex. handla om betydelsen av att bli sedd och välkomnad. Flera av medarbetarna beskriver hur man i arbetet med gudstjänstprio aktivt arbetat för att välkomna och se de människor som kommer till gudstjänsten, något som inte varit självklart innan gudstjänstprio tog sin början. Samtidigt beskrivs hur nya uppgifter och roller i gudstjänsten till en början innebar att flera av de anställda mitt i allt glömde bort att möta människor. När medarbetarna efterhand blev mer trygga i sina nya roller fanns mer tid att möta också andra. Välkommandet vid dörren innan gudstjänsten uppfattas då ha gjort en stor skillnad.

Här har vi mycket medvetet prioriterat. Vi har haft som utgångspunkten att en gudstjänstbesökare i alla fall ska ha hälsat på minst en person och denna ska ha tittat och hälsat med ett leende, innan man går hem.

Ett exempel på en grupp i kyrkan som särskilt engagerats under gudstjänstprio är konfirmanderna.

Jag upplever även att de konfirmander som enligt rullande schema hjälper till i gudstjänsten verkar känna sig mer hemma, och bli mer sedda eftersom de numera så gott som alltid träffar någon de känner när de kommer till gudstjänsten.

Men också medarbetarna själva har, givet sina olika uppgifter och kompetenser, känt sig mer sedda än innan gudstjänstprio började. Genom medarbetarnas trygghet med varandra uppfattas också möjligheten att möta andra ha ökat.

Delaktighet i praktiken

Kontexten

En utgångspunkt för förståelsen av delaktighet i detta sammanhang är att människan betraktas vara en meningsskapande varelse som tolkar och önskar förstå sin tillvaro i en samtidig vilja att skapa mening (Gustavsson, 2013, 2018b). Förståelsen av livet är något en människa lär sig i samspel med sin omgivning (Berger & Luckmann, 1979). Hur en individ tolkar och förstår sig själv och den sociala praktiken är inte isolerat från den förståelse som delas i andra sociala praktiker och sammanhang. Av betydelse för en möjlig upplevelse av delaktighet är därför *kontexten*. Kontexten utgörs av den samtid och det sammanhang som delas genom arbetsplatsen, vänner och familj. Det sammanhang och den samtid som människor lever i utgör därmed ett slags villkor för en delaktighet i gudstjänsten.

När medarbetarna reflekterar kring betydelsen av kontexten konstaterar flera av dem att den största förändringen under gudstjänstprio kan ses bland gruppen medarbetare, men även konfirmanderna lyfts fram i sammanhanget.

Jag tror att [konfirmanderna] upplever en större social likhet mellan träffarna med konfirmandgruppen och gudstjänsterna. Jag tror också att de upplever större likheter mellan t.ex. språket och metodiken från träffarna och gudstjänsterna. Man tycker helt enkelt inte att det vi gör på söndagens gudstjänst är något "konstigt", något som "prästen gör" och något man inte kan relatera till.

Man uppfattar också att "ovana gudstjänstbesökare" uttryckt sig vara positiva när de besökt gudstjänsten vid t.ex. en tacksägelse, men att få av dem därefter kommit tillbaka. Bland de regelbundna gudstjänstbesökarna har reaktionerna ibland varit mer negativa.

De regelbundna gudstjänstbesökarna känns mer skeptiska [...] flera som följt med har upplevt att det blir lite för mycket "show".

Några av medarbetarna upplever att den egna omgivningen uttrycker en större nyfikenhet inför gudstjänsten och arbetet i Asarum sedan gudstjänstprio tog sin början.

Jag tror detta beror på att jag har blivit mer öppen och pratat mer om just gudstjänsten eftersom så mycket mer av mitt arbete speglas av just det. Jag tror också att det beror på att pastoratet har berättat om projektet i olika kanaler som väcker nyfikenhet hos människor som hör om det.

Samtidigt beskriver den svarande fortsatt en del negativa reaktioner från omgivningen.

Även om dom flesta är mest nyfikna möter jag också en del negativa synpunkter som menar att gudstjänsten har spelat ut sin roll och att det krävs mer förändring än bara det här för att få människor att komma till kyrkan. Dom här åsikterna har jag alltid mött av dom som vet att jag jobbar i kyrkan, men det har kommit mer sådana kommentarer

nu. Skillnaden är att jag känner mig tryggare i just gudstjänstens olika moment och har lättare att ”försvara” och förklara varför det är viktigt för mig.

Genomgående uttrycks samtidigt en framförallt oförändrad omgivning som tycks ha lite kunskap om det arbete man gör i pastoratet och många negativa föreställningar kring gudstjänsten.

Makt

Tillsammans med kontexten kan *makt* beskrivas som ytterligare ett villkor av betydelse för en möjlig upplevelse av delaktighet. Frågor kring makt kan handla om vem som har makt att bestämma och huruvida en yrkeskategori eller social- eller åldersgrupp underordnas en annan. Makt kan också handla om hur språket används och huruvida alla ges en möjlighet att förstå det som sägs, och ges ett likvärdigt utrymme att påverka det som sägs och skrivs eller på andra sätt uttrycks inför, under och efter en gudstjänst.

Svaren visar att frågor kring ämbetssyn har väckts genom arbetet med gudstjänstprio, men också kring vilken uppgift t.ex. musikerna förväntas ha. Maktförskjutningen uppfattas till största delen vara positiv. Flera av medarbetarna beskriver hur makten att utforma gudstjänsten fördelats mellan fler i arbetslaget och man beskriver en större jämlikhet mellan medarbetarna.

Ja, här har det verkligen hänt mycket. Jag upplever att vi alla står lika inför gudstjänsten.

Samtidigt påtalar någon att det trots ett gemensamt arbete med läsning och tolkning av texterna inför gudstjänsten fortfarande är prästerna som har den främsta makten i relation till vad som sägs.

Då vi läser och tolkar texter så får ju prästerna ”sista ordet” eftersom de ALLTID skriver och håller i predikan. Jag hade en bild av då vi startade projektet att vi andra i arbetslaget någon gång skulle få möjligheten att både skriva predikan och hålla den, inte helt ensam och utan stöd, men så har det inte blivit och det är inget jag känner någon större förlust kring, men det hade varit en spännande, och svår, utmaning.

Svårigheten att fördela makten också på de människor som deltar i gudstjänsten uppfattas av flera medarbetare vara en stor utmaning.

[A]nställda [hade] exakt lika mycket makt tidigare, bara att då var det endast präst, musiker och vaktmästare. Därmed har egentligen inte makten förskjutits, endast fördelats på fler kompetenser.

Någon av medarbetarna beskriver hur den tydligare fördelade makten bland medarbetarna också inneburit att t.ex. kyrkvårdar känner sig ha förlorat en närhet till makten.

Delaktighet i praktiken

I någon mening har ju prästens makt över gudstjänsten förändrats, men det var ju också det vi ville. Jag tycker det är bra. Problemet är kanske att makten bara har fördelats i arbetslaget medan ideella som tidigare hade en direkt dialog med ansvarig präst nu känner sig mer maktlösa då andra tagit deras maktposition och det finns fler "över" dem i makthierarkin.

Bland medarbetarna beskriver flera av medarbetarna att en stor del av makten ligger hos Kyrkohandboken och en fast mall för vad en huvudgudstjänst förväntas innehålla.

Makten känner jag att den ligger i handboken och att det är mycket som borde förenklas så att "vanliga" människor förstår vad vi gör under gudstjänsterna.

Interaktion

Interaktion är ytterligare en aspekt av betydelse för delaktighet och förutsätter en vilja från båda/alla parter att vara delaktig samt en vilja att acceptera och erkänna "den andre" i det sociala sammanhang man delar. Medarbetarna beskriver på olika sätt hur en större trygghet i arbetslaget har bidragit också till den egna viljan att släppa in och interagera med flera och andra.

Ja, upplever verkligen att jag interagerar med fler idag. Både med medarbetare och besökare. Gudstjänstarbetet har lett till att jag lärt känna kollegorna på ett sätt jag nog inte skulle gjort annars.

Den ökade interaktionen mellan medarbetarna i gudstjänstarbetet uppfattas också bidra till mer samarbeten också i andra sammanhang.

Det genererar ju också tätare relationer i andra sammanhang än just gudstjänsten, vilket gör att det blir mer naturligt att arbeta tillsammans och ta hjälp av varandra på många andra plan också.

Kaffet som alla nu inbjuds till innan gudstjänsten uppfattas bidra till interaktion mellan de som deltar i gudstjänsten. Någon beskriver också hur det gemensamt delade ansvaret, mellan ett nu större antal medarbetare, för att se och möta människor, framförallt får innebära att man interagerar på ett djupare plan med ett mindre antal människor och att det därför uppfattas bli "mer på allvar".

Trygghet

Trygghet är ytterligare en aspekt av betydelse för en känsla av delaktighet. Trygghet är en förutsättning för, och inte primärt en följd av, delaktighet. Trygghet kan förstås som en möjlighet att vara den man är i mötet med människor som "ser" en. Trygghet behöver inte kräva relationer till människor som den enskilde på ett självklart sätt vare sig känner eller står särskilt nära.

Någon beskriver hur de som medarbetare och i början av projektet kunde uppleva otrygghet inför nya arbetsuppgifter och roller. Efter snart två år beskriver flera av medarbetarna hur tryggheten ökat bland medarbetarna.

Ja den har förändrats jättemycket! Jag börjar mer och mer hitta "min plats" i gudstjänsten och det är ju klart att min regelbundenhet i medverkandet har gjort mig säkrare och mer hemmastadd.

Den ökade tryggheten beskrivs vara en följd av ökad rutin och vana, men också av ett öppet och icke fördömande arbetslag och genom den betydelse det haft att många tillsammans delar på ansvaret.

Vi vågar vara människor tillsammans, i både motvind och medvind.

Kunskapen om gudstjänstliturgin och Kyrkohandboken lyfts också fram som av betydelse.

Jag har blivit bekant med Gudstjänstens utformning (handboken) på ett sätt som jag inte varit tidigare. Jag har trängt in i texterna på ett sätt som jag inte gjorde tidigare. Jag har fått dela med- och motgångar med mina kolleger på ett sätt som vi inte gjorde tidigare. Allt detta gör mig mer trygg i gudstjänsten. Och när jag är trygg med min egen roll vågar jag möta andra människor med en mycket klarare blick.

En av medarbetarna beskriver sig idag vara tryggare i sin uppgift men däremot inte i relation till de församlingsbor som nu inte självklart gillar det nya sättet att arbeta.

Uppgiftsmässigt känner jag en större trygghet. I relationen med församlingsbor en mindre trygghet då alla inte är överens om den nya formens förträfflighet.

Autonomi

Autonomi handlar om självbestämmande och om individens möjlighet att göra självständiga val och bestämma över sin situation. Det handlar därför inte enbart om att bli tilldelad ett beslutsutrymme, utan också om möjligheten till inflytande över aktiviteten i sin helhet. Medarbetarna har fått frågan om de upplever att de har autonomi i gudstjänsten, d.v.s. utrymme för egna val och självbestämmande. Frågan var också om deras utrymme att påverka gudstjänstens utformning och innehåll förändrats under arbetet med gudstjänstprion.

Genomgående uttrycker medarbetarna att de som delar av arbetslaget inbjudits på lika villkor under arbetet med projektet. Men autonomin beskrivs inte primärt vara knuten till den egna personen utan till arbetslaget som helhet.

Nej jag tycker inte att jag har helt ett självbestämmande under gudstjänstprion. Vi har inom teamet kommit fram till vad som är det bästa för gudstjänsten.

Delaktighet i praktiken

Samtidigt uttrycker någon en oro för att de inte haft lika lätt att välkomna också de frivilliga krafterna.

För min del som anställd tycker jag mig ha större påverkan av både utformning och innehåll under detta gudstjänstpriorarbete. Jag är dock vissa stunder orolig för att vi har svårt att "släppa taget" emellanåt, att det blir för mycket de anställdas åsikter och viljor.

Möjligheten att påverka gudstjänsten beskrivs framförallt i arbetet inför densamma och beskrivs inte alls i det fall man inte själv är i tjänst.

Om jag inte är i tjänst, utan deltar ifrån bänken, har jag ingen möjlighet att påverka i gudstjänsten då den är i gång så att säga.

Några medarbetare uttrycker att det gemensamma arbetet i sig har inneburit att man som enskild individ kommit att ta ett större utrymme.

[A]llt eftersom tiden gått, så har jag fått fler idéer och kommit med fler förslag, än i början då jag inte hade någon vana alls av att medverka i gudstjänster.

De enskilda medarbetarna vågar som en annan av medarbetarna uttrycker det, "göra sina röster hörda mer".

I materialet uttrycker några bland präster, vaktmästare och musiker att autonomi begränsats genom gudstjänstprioriteringsarbetet.

Jag känner att jag hade mer autonomi innan gudstjänstprior startades. Då hade vi fortfarande våra "gamla" yrkesroller och planerade inte gudstjänsterna som en grupp utan mer effektivt som präst/musiker/vaktmästare.

Bland medarbetarna uttrycks genomgående Kyrkohandboken och agendan vara det som kan uppfattas begränsa autonomi.

Vi har inte inflytande över aktiviteten i sin helhet eftersom aktivitetens utformning styrs av kyrkohandboken.

Samtidigt beskriver medarbetarna att man arbetar mer aktivt med de moment som går att påverka, såsom valet av musik och hur förbönen utformas.

Engagemang

En ytterligare aspekt av betydelse för delaktighet är ett utrymme samt en vilja till *engagemang* från den enskildes sida. Flertalet medarbetare beskriver ett större engagemang för och i gudstjänsten än innan prioriteringsarbetet tog sin början. Man tycker om det nya sättet att arbeta.

Det har blivit mer engagemang för att vi gör gudstjänsten tillsammans och vi har uppgifter i gudstjänsten allihop som arbetar och frivilliga det blir engagemang.

Den egna viljan att också engagera andra har ökat genom en upplevelse av att gudstjänsten idag är mer förenlig med den man är.

Ja, mitt engagemang har förändrats. Det känns mer som att jag kan säga till människor jag känner "du kan komma och se hur det är". Det är mer förenligt med den jag är, jag upplever helt enkelt en större autonomi. Förr kunde jag regelbundet fundera kring vad konfirmander tyckte, den "oron" är betydligt mindre nu.

Att prioriteringen getts mer tid i den enskildes tjänst har för någon bidragit till att engagemanget blivit större. Någon beskriver samtidigt att engagemanget i gudstjänsten inte är ett aktivt eller helt självklart val.

Jag känner att mitt engagemang måste utvecklas annars är jag en stoppkloss för de andra.

Inbjudan att dela textreflektionerna har haft betydelse för känslan av engagemang samtidigt som någon uttrycker att engagemanget minskat under gudstjänstprioritet i en upplevelse av att gudstjänstens form inte går att förändra.

Lite grann har mitt engagemang förändrats – men det var nog mer den första tiden, då jag trodde att möjligheterna var större att förändra.....Skulle känt ett betydligt större engagemang om det handlat om en form för gudstjänsten som jag själv gärna valt att gå på.

Identitet

Utgångspunkten i en förståelse för begreppet identitet är i detta sammanhang att individen *blir* snarare än är. Processen är aktiv och pågående och identiteten är i detta perspektiv aldrig avslutad. Människor är som Margret Wetherell uttrycker det "both making and made" (Wetherell 2002, s.308).

Med avseende på delaktighet säger aspekten *identitet* därför också något om vem den enskilde är och tillåts vara i samspel med sin omgivning (Molin, 2004). Ibland vill den enskilde vara delaktig för att visa vem hen är, medan det i andra sammanhang kan vara precis tvärtom. Den enskilde kan därför avstå delaktighet i en gemenskap för att få tillgång till delaktighet i en annan (Gustavsson, 2016). Betydelsen av identitet avser således inte något essentiellt i psykologisk mening. Tvärtom konstrueras identiteten kontinuerligt om utifrån ny information och nya erfarenheter (Frisén, 2006). "I den meningen handlar det här om *identitet* som ett verb snarare än ett substantiv och uttrycker ett slags identifikation av betydelse för den man vill vara" (Gustavsson, 2016, s.212). Med avseende på delaktighet förväntas aspekten *identitet* därför också säga något om vem den enskilde är och tillåts vara i gudstjänsten.

Delaktighet i praktiken

Flertalet medarbetare upplever att de alltid kunnat vara den de är i gudstjänsten. Genomgående beskrivs samtidigt hur man som medarbetare under gudstjänstprior fått utrymme att pröva flera olika sidor av sig själv och därigenom fått utrymme för olika känslor.

Jag är den jag vill vara i gudstjänsten ibland mer och ibland mindre. Det som har förändrats är att det är ok att känna sig låg och att någon annan i gruppen tar ens uppgifter och stöttar.

Någon av medarbetarna beskriver hur hen under gudstjänstprior också funnit sin plats utanför den givna yrkesrollen. För någon innebär dock huvudgudstjänstens form en fortsatt svårighet att identifiera sig överhuvudtaget.

Intressefokus

En av utgångspunkterna för en upplevelse av delaktighet är att *aktiviteten* eller intressefokus är gemensamt definierad. Man ska så att säga veta kring *varför* man samlas för att kunna vara delaktig i detsamma. Aktiviteten/intressefokus kan utgöras av ett innehåll, t.ex. bön, nattvard eller evangeliet, men också av en uppgift, t.ex. att sjunga. Oavsett om aktiviteten beskrivs som ett innehåll eller en uppgift så måste den, för att möjliggöra delaktighet, i enlighet med denna förståelse definieras och bäras gemensamt.

Under de två år som gudstjänstprior pågått har man i pastoratet arbetat aktivt för att formulera ett intressefokus gemensamt. I början av projektet var fokus ”det vi bär med oss in i gudstjänsten”, men i slutet av projektet är intressefokus för pastoratets gudstjänster ”evangelium” eller ”evangeliet”. Arbetet med innebörden av begreppet i sig, men också arbetet för att enas om vad man samlas kring, har varit en inte helt enkel process och någon av medarbetarna säger sig ha förlorat ”intresset” för frågan. Men genomgående beskrivs arbetet ha haft en positiv betydelse.

Jag tycker det är bra att vi fick denna utmaning att tillsammans samla oss i ETT fokus. Till och med jättebra! För det gör något med oss när vi på djupet måste landa in i något gemensamt, en konsensus kring vad vi faktiskt håller på med. Vi kan på så sätt inte fortsätta att driva våra egna parallella spår och tolkningar.

Genomgående uttrycker medarbetarna sig positiva till också valet att samlas kring ”evangeliet” som intressefokus.

Det är givetvis bra att vi har ett gemensamt intressefokus att samlas kring och det gör att oavsett hur lika eller olika vi landar i utformning och gestaltning i gudstjänsten drar vi mot samma mål och jag är övertygad om att det märks!

Någon av medarbetarna har samtidigt en upplevelse av att ett gemensamt intressefokus framförallt är av betydelse för medarbetarna själva.

Reflektionen jag har gjort är dock att jag upptäckt att ett gemensamt intressefokus inte verkar vara det viktigaste för gudstjänstbesökarna. De har alla olika fokus men delar att de vill dela gudstjänstupplevelsen med andra.

Några av medarbetarna ställer sig tveksamma till om gudstjänstbesökarna alls känner till det intressefokus som församlingen valt.

För oss i arbetslaget har det varit tydligt att det är evangeliet som vi samlas kring, men om man skulle fråga de som kommer till kyrkan, har vi nog inte samma tydliga svar.

Medarbetarnas sammanfattande beskrivningar

När medarbetarna själva sammanfattar sina tankar kring delaktighet framkommer den betydelse det haft att arbeta som team under gudstjänstprio och att man tillsammans fått utrymme att fundera kring såväl språk som form, fikaupplägg, liturgi och tolkningar. Arbetet uttrycks ha inneburit att man idag och med gemensamma krafter arbetar ärligt och öppet med gudstjänsten för att finna vägar framåt. Utmaningen har för några varit de olika perspektiv och åsikter som man genom arbetet tvingats bryta mot varandra. Den tjänstemannaform som kyrkan är exempel på, uppfattas i sig vara en utmaning.

Jag upplever att delaktigheten framförallt har utmanats av att arbetas fram i en tjänstemannaform, men för dem som inte är tjänstemän. Det är en svår nöt att knäcka hur alla goda intentioner ska bli omsatta i ett rikt församlingsliv för och med dem som lever sina "vanliga" liv i vårt pastorat.

När gudstjänstprio sammanfattas framkommer på nytt hur arbetet också medvetandegjort de gränser för gudstjänsten som Kyrkohandboken uppfattas sätta.

Prioarbetet har för min del gett mer gränser än möjligheter, pga. att formen inte går att förändra.

Någon annan beskriver hur arbetet gjort innehållet i gudstjänsten enklare att förstå.

Innehållet i gudstjänsten har också blivit lättare att förstå trots alla ordningar vi måste följa. Det har även kyrkobesökare sagt. Det känns inte längre som att gudstjänsten är något vi bara måste genomföra, utan det är en större tanke och aktivitet i innehållet. Det känns bra.

Arbetet med gudstjänst är samtidigt som en av medarbetarna konstaterar ett arbete som fortsatt förväntas pågå.

Delaktighet i praktiken

Vi har samtalat mycket om delaktighet i arbetslaget, och tankarna och visionerna har varit många. Allt har inte förverkligats, en del har förverkligats så som vi pratade om, och annat har förverkligats, men på ett annat sätt. Och arbetet pågår...

Det faktum att man i pastoratet inte under två år blivit nämnvärt fler på gudstjänsterna uppfattas också bjuda en fortsatt stor utmaning.

I gudstjänsten känner jag väl att vi gör ett gott arbete men inte blivit fler besökare. [...] Människor tror inte på samma sätt som de gjorde förr så vår uppgift är att komma på hur vi ska få de att tro och att prioritera att komma på våra gudstjänster.

Att barnen intar en särställning inför framtiden beskrivs vara något som behöver lyftas fram.

För barnens plats i Gudstjänsten är otroligt viktig. Och vi har kämpat för att barnen ska få vara med på riktigt, inte bara som utsmyckning i form av en "gullig barnkör". Det vi låter barnen göra/uppleva i gudstjänsten kommer ligga till grund för kyrkans fortsatta överlevnad.

Avslutande reflektion

Syftet med följande artikel har varit att undersöka hur medarbetare i Asarums pastorat uppfattar att olika aspekter av delaktighet utmanats, formats och förändrats i gudstjänstpraktiken, under det pågående förändringsarbetet för och med gudstjänsten i centrum. Resultatet ger flera exempel på hur de anställda, i slutfasen av projektet, förhåller sig till de olika betydelsebärande aspekterna av delaktighet, och resultatet besvarar därmed studiens forskningsfråga.

Att frågorna ställdes via en enkät möjliggjorde för samtliga medarbetare att dela sina tankar. Detta är något jag värderar som positivt i sammanhanget då utrymmet att genomföra intervjuer inte fanns. Jag kunde därmed ta del av tankar också från dem som under våra gemensamma samlingar inte självklart varit de mest talföra. Nackdelen med denna metod är samtidigt att mina möjligheter att ställa följdfrågor inte funnits. Metodvalet får betraktas som pragmatiskt och med ett utfall där alla trots, eller tack vare, detta fick en möjlighet att ge en bild av den satsning som de alla under två år burit gemensamt.

Genom gudstjänstprioritet beskrivs flera av aspekterna vara förändrade samtidigt som andra uppfattas vara svåra att överhuvudtaget påverka. Medarbetarna har arbetat aktivt med den informella delaktigheten, som därmed ökat, man beskriver hur makten fördelats på fler i arbetslaget, hur interaktionen mellan medarbetarna, men också med övriga gudstjänstbesökare, ökat. Trots det senare så uppfattas förändringen på flera plan framförallt kunna ses bland medarbetarna själva. Medarbetarna beskriver hur man känner sig tryggare, har ett större engagemang och i några fall hur den egna identifikationen med gudstjänsten ökat. Autonomi beskrivs vara något som i några fall ökat och i andra har en medvetenhet om upplevda begränsningar väckts genom

arbetet. Betydelsen av att som medarbetare samlas kring ett intressefokus har bekräftats och arbetet med intressefokus beskrivs som en viktig men samtidigt utmanade process.

Betydelsen av att samlas kring ett intressefokus angav utgångspunkt för gudstjänstprioritet (Gustavsson 2016). Det är samtidigt ett inte självklart fokus då andra skulle hävda att relationer istället förväntas stå i centrum för en delaktighet i gudstjänsten (Modéus, 2015; Modéus, 2005, 2013). Poängen med ett intressefokus är att man ska veta kring varför man samlas för att kunna inbjuda också andra (Gustavsson, 2019). Men intressefokus ger också församlingsborna möjlighet att svara ”ja” på inbjudan och förhoppningsvis också en möjlighet att diskutera och utmana detsamma. Med denna förståelse blir relationer en möjlig konsekvens av det gemensamma intresset istället för att vara en förutsättning för detsamma. Detta innebär inte ett ifrågasättande av att människor självklart står i någon slags relation till varandra. Jag menar dock att det pekar på nödvändigheten av att flytta fokus från relationen i sig till aktiviteten för deltagarnas gemensamma intresse. Aktiviteten/intressefokus utgörs av det man ”kommunicerar kring” inom ramen för den sociala praktik som gudstjänsten utgör. I Asarum har man valt att samlas kring evangeliet och det har i sin tur kommit att påverka valet av psalmer, böner och predikans innehåll.

Bland medarbetarna i Asarums pastorat ser arbetet med att gemensamt formulera ett intressefokus i sig ut att ha varit av betydelse för en upplevd delaktighet. Det är så att säga inte enbart fokus i sig utan arbetet för att formulera detsamma som har varit av betydelse. Arbetet i Asarums pastorat visar möjligheten att faktiskt finna ett intressefokus tillsammans. Medarbetarna har, som en av dem uttrycker det, kunnat ”landa i något gemensamt” och ett gemensamt mål.

I en analys av de här redovisade svaren beskrivs förändringen framförallt ha skett bland medarbetarna själva och inte i ett bredare perspektiv och i den större församlingssammanhaningen. Jag uppfattar att medarbetarnas delaktighet i gudstjänsten var långt ifrån självklar och därför krävt deras tid och engagemang i en omfattning som inte kunde förutses. Att kontexten beskrivs vara oförändrad, d.v.s. att det omgivande samhället och församlingsborna inte uppfattas ha förändrat sin bild av gudstjänsten, bekräftar att man ännu inte nått ut på det sätt man önskade. Detta i sig kan vara en följd av bristande kommunikation, men också ett resultat av det faktum att förändringsarbetet i arbetslaget har tagit mer tid än man själva kunde föreställa sig.

I flera av svaren framkommer att medarbetarnas roller förändrats i såväl gudstjänstens planering som genomförande och att tryggheten infunnit sig först efter en tid. Bland de medarbetare som inte tidigare hade en given roll i gudstjänsten har arbetet inneburit en idag större trygghet med såväl den egna yrkesrollen som med varandra. För dem som tidigare hade en given position har det i några fall inneburit en utmaning att ompröva såväl sin egen maktposition som sitt ansvar och innehåll i den egna yrkesrollen.

Analysen av de här redovisade svaren ger ett fortsatt stöd för att de olika aspekterna är av betydelse för en möjlig inbjudan till delaktighet i gudstjänsten. Samtidigt hade medarbetarna endast lite utrymme att utmana denna utgångspunkt. Resultatet ger också skäl att fundera över vad som är att betrakta som ett ”villkor” respektive ”en aspekt” av betydelse för delaktighet. Den *formella delaktigheten* skulle, i likhet med

Delaktighet i praktiken

kontext och makt, kunna uppfattas vara ett slags villkor i sammanhanget och samtidigt kan samtliga aspekter hellre betraktas vara just aspekter.

I detta sammanhang är min tolkning att frågan om den *formella delaktigheten* sammanfattar en kommunikativ utmaning för Svenska kyrkan att berätta för medlemmarna vad den formella delaktigheten kan betyda i praktiken. Medarbetarna synliggör denna utmaning i beskrivningar av kyrkotillhöriga som uppfattar sig vara gäster i gudstjänsten, som inte bryr sig om innebörden av sitt medlemskap och som betraktar kyrkobyggnaden, men inte gudstjänsten, som sin egen. En orsak till detta kan förstås vara att utrymmet att påverka gudstjänstens utformning och innehåll inte de facto funnits tidigare, trots den sedan slutet av 1980-talet understrukna betydelsen av lekmannamedverkan. I en förståelse för delaktighet väcker studiens resultat möjligen också frågan om ”information” eller ”kunskap” ska lyftas in som ytterligare en aspekt av betydelse för delaktighet. Givet studiens resultat är min misstanke dock fortsatt att det är information och kunskap om innebörden av den *formella delaktigheten* som behöver kommuniceras och att kunskap därför inte i sig avgör möjligheten till delaktighet. Men detta är en fråga som får stå i fokus för en framtida studie.

Avslutningsvis väcker resultatet från Asarums pastorat frågor om gudstjänstens betydelse som en identitetsbärande aspekt av Svenska kyrkan. I analysen framkommer att gudstjänsten kan uppfattas vara en aktivitet bland andra vars form och innehåll man antingen uppskattar eller väljer bort. Att gudstjänsten i enlighet med Kyrkoordningen förväntas stå i centrum för kyrkans medlemmar är så att säga inget medlemmarna i Asarums pastorat besvarar. De olika aspekterna ser ut att vara av betydelse för en inbjudan till delaktighet, men ska inbjudan besvaras, krävs förmodligen att gudstjänsten uppfattas relevant och av betydelse i den enskilda människans liv. Här har kyrkan, som det verkar, en hel del kvar att arbeta med.

Referenslista

- Asarums pastorat (2017). <https://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?id=1660341> Hämtad 24 november 2017.
- Berger, P. & Luckmann, T. (1979). *Kunskapssociologi. Hur individen uppfattar och formar sin sociala verklighet*, Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Cameron, H., Bhatti D., Duce C., Sweeney J. & Watkins C. (2010). *Talking with God in Practice. Theological Action Research and Practical Theology*. London: SCM Press.
- Eckerdal, J. (2019). Delaktighet i Kristus. Om gudstjänstens starkaste och sköraste punkt. Forsling, Gustavsson & Wenell (red). ”Man ska vara sig själv”. En bok om ungdomar, tro och delaktighet. Tro&Liv Skriftserie, 9. Örebro, Marcus Förlag, 135-156.
- Edgardh, N. (2010). *Gudstjänst i tiden. Gudstjänstliv i Svenska kyrkan 1968-2008*. Lund: Arcus förlag.
- Frisén, A. (2006) Identitet och livsåskådning. Frisé & Hwang (eds) *Ungdomar och identitet*, Stockholm: Natur & Kultur.
- Församlingsinstruktion 2014. Asarums pastorat.
- Glas, K. (2006). En hel del - Att skapa och fördjupa relationerna i och kring gudstjänst. *Lika olika som andra. Röster om mångfald i gudstjänst*. Uppsala: Svenska kyrkan, s.119-128.
- Gustavsson, C. (2013). *Existentiella konfigurationer. Om hur förståelsen av livet tar gestalt i ett socialt sammanhang*. Stockholm: Stockholms universitet, US-AB. Diss.
- Gustavsson, C. (2016). *Delaktighetens kris. Gudstjänstens pedagogiska utmaning*. Skellefteå: Artos.
- Gustavsson, C. (2018a). Delaktighet – ett alltför oreflekterat begrepp i Svenska kyrkans församlingsinstruktioner. *Svensk Teologisk Kvartalskrift*. Lund: Centrum för teologi och religionsvetenskap, nr 94:1-2, 2018.
- Gustavsson, C. (2018b). 'Existential configurations: A way to conceptualise people's meaning-making', In: *British Journal of Religious Education* (Open access 20181213).

- Gustavsson, C. (2019). Gudstjänst, intressefokus och längtan i en aktivitetsmättad tid. Fallstudium av gudstjänstarbete i Asarums pastorat. Forsling, Gustavsson, & Wenell (red). *"Man ska vara sig själv". En bok om ungdomar, tro och delaktighet*. Tro&Liv Skriftserie, 9. Örebro, Marcus Förlag, 157-176.
- Gustavsson, C. (2020). *Delaktighet i Praktiken - Gudstjänsten i Centrum. Redovisning av ett forskningsprojekt 2017-2019*. Asarum: Asarums pastorat.
- Harling, P. (1989). Den nya kyrkohandboken. *Om livet i gudstjänsten*. Stockholm: Verbum.
- Ideström, J. (2015). *Spåren i snön. Att vara kyrka i norrländska glesbygder*. Skellefteå: Artos.
- Ideström, J. & Linde, S. (2017). *Det här är någonting vi måste göra. Ett teologiskt aktionsforskningsprojekt med Svenska kyrkan i Mölndal*. Uppsala: Svenska kyrkans forskningsenhet.
- Krook, C. (1987). *Gudstjänst & gudstro*. Stockholm: Verbum.
- Linde, S. (2004). *Identitet och samspel. Församlingsdiakoni i lokalsamhället*. Linköping: Linköpings stift.
- Modéus, F. (2015). *Gudstjänstgemenskap i folkskyrkan - ett studium av gudstjänstgemenskapens identitet och ställning i Svenska kyrkan*. Stockholm: Verbum.
- Modéus, M. (2005). *Mänsklig gudstjänst. Om gudstjänsten som relation och rit*. Stockholm: Verbum förlag.
- Modéus, M. (2013). *Gudstjänstens kärnvärden – om relationer, värden och form i gudstjänsten*. Stockholm: Verbum.
- Molin, M. (2004) *Att vara i särklass - om delaktighet och utanförskap i gymnasieskolan*. Linköping: Linköpings universitet.
- Vikdahl, L. (2014). *Jag vill också vara en ängel: om upplevelser av delaktighet i Svenska kyrkan hos personer med utvecklingsstörning*. Skellefteå: Artos.
- Wetherell, M. (2002). Life histories/Social histories. Wetherell (ed) *Identities, groups and Social Issues*. London: SAGE Publications.